Різдвяна повістка Трохима Зіньківського

Давно се діялось, коли ще на престолі Риму сидів пишний Кесар Август, коли гордий Рим, увесь світ під свою владу підгорнувши, упившись славою і кров'ю людською, не дбав, що і його дні Парки полічили, що і його славі й пануванню прийде кінець колись — не дбав про се Рим, думав вічне панувати й пишатися, виписавши на своєму прапорі гордий девіз: Regeree imperio populus Romane momento!, утопав у розкошах і оргіях і, не маючи вже куточка на світі; де б можна точити кров людську за славу і владу Риму, — проливав її на арені Колізею на втіху дикої черні... Коли й Богом улюблена Палестина, втративши свою долю й волю, зробившись гостинцем для преторів всевладного Риму, покірливо несла ярмо чуже, сподіваючись лишень, що от, незабаром, прийде її Месія грізний та можний, визволить її з-під нової єгипетської кормиги поганів і... поставить Єрусалим натомість Риму! В сі часи Господь, справді втомившись дивитися на неправду людську, хотів показати людям зразок до кращого життя; але не новий потоп думав він на їх наслати — ні, він хотів послати людям Сина свого, лишень не таким царем, яким його сподівалися сини Ізраїлеві, а царем правди і волі задля усякого живого творіння...

Як перед потопом стародавнім люди переступили міру всяку беззаконства та неправди, так і перед приходом Того, хто мав обмити душі людські від бруду гріховного, Рим, осередок землі, пан і володар світу, зібрав в одно місце усі гріхи, усю нечисть і погань на світі, одяг його в порфиру й багряницю і куревом обкурив запашним — так само, як він зібрав богів усього світу, збудувавши задля їх пишний, чудовий Пантеон, — мовби, щоб насміятися з самих богів, мовби на те, щоб вони були свідками усього того, чим мусить гидувати усяке Божество... Справді, досить подивитись в Колізей, щоб побачити, що ці люди збулись всього людського: на арену виходять гладіатори-перебійці: Ave, Caesar, morituri te salutant! Угорі, на хорах, мов діброва в осені листям зашуміла — заплескали в долоні: буде пак на що подивитись! І б'ються перебійці смертельним боєм... на втіху... проливають кров свою, щоб

римляни не забували, яка вона є на колір. От один пада і простягає руку вгору — просить милосердя, життя просить подарувати. Гнівливий гомін угорі: як, мовляв, маючи щастя вмерти перед очима Риму — він сього не уважа за щастя, він іншого бажає, — бажає жити! І руки, тисячі рук раптом махають додолу — знак, що Рим не дає милості. І переможець, діждавшись свого гасла, встромля в товариша востаннє згубнеє залізо... Рясні плескання в долоні й дикі вигуки повітали послідніи стогін людини!.. І жодна душа цих запеклих людей не почувала жалю, не здригнулась, не вжахнулась, ніхто б з-поміж них не міг думати й сказати, що подія, котру вони бачать, — тяжке, несвітське злочинство, що люди не повинні різати людей, бувши людьми, а не звірами, ніхто цього не міг сказати — усі дивилися на цю страшну подію, як дивляться на саму звичайну забавку; усяк з них, маючи перед очима криваві кружальця, супо-кійно брався за шматок хліба — він йому не пах кров'ю, а хоч і пах — байдуже!

Одна лишень душа почула це, одна вона вжахнулась, одна схаменулась — це була душа молодого германця-ле-гіонера, що служив кесареві під римським ймення̀м Люци-юса. Германець скрикнув теж, але не криком дикої втіхи радісного Колізею, а криком кривавого болю — в гладіаторах, що вбивали один одного на втіху кесареві та його рабам, він пізнав синів вільної Германії, братів своїх кревних... Він виразно почув, як, конаючи, гладіатор, що валявся на піску арени, прошепотів востаннє: "Германіє, батьківщино, прощай!.." Він виразно побачив, як рука другого за-бійці затремтіла на цей шепіт забитого, як забійця відкинув меча геть від себе й стояв остовпілий, несамовитий, забувши вклонитись, як то личило, громаді колізейній, що кричала йому: bravo!.. Він, запеклий гладіатор, почув, що забив брата свого; він, може, вперше почув, що і він син Германії; може, вперше помислив про те, навіщо живе і що він робить... Все те побачив і почув молодий легіонер Люциюс, вибіг з Колізею мов несамовитий і геть пішов темними вулицями Рима, навмання, не знаючи куди — лишень подалі від цього крику й гомону навісного, подалі від цих людоїдів... Думки одна по одній, як сполохане гайвороння, тіснились йому в голові, просилися геть, просили одповіді,

світла, спліталися в якусь безладну мішанину і примушували лишень його все йти та йти, чи краще бігти, мовляв би від себе самого.

"Чи ж я не такий самий гладіатор, як і ці безщасні? — думалось йому. — Чи ж я досі жив не на те, щоб, коли треба, вбивати братів моїх?"

Раптом пригадалось йому, як він недавно вернувся з походу в непокірну Германію з Британіком, як він бився зі своїми-таки братами задля слави неситого Риму, лишень не на арені Колізею, а на другій арені — на арені бойовища. І там він чув, як, вмираючи, германці згадували свою милу Германію, але чому він тоді цього не розумів, чому тепер лиш втямки йому стало, що і він, чи воюючи за славу Риму, чи-то нівечачи батьківські звичаї та мову дідів своїх на користь панського Риму, чи займаючи в полон германців для гладіаторських шкіл та рабства, є ніхто інший, як гладіатор, котрий ріже брата, нищить батьківщину на втіху і вдоволення деспотичних примх римської і золотої, і брудної черні... Лишень тепер зрозумів він, що дарма йому дивитись зневажливим оком на цих нещасливих рабів-бійців, бо він і сам такий, та не знав лиш цього, як не знав цього і той, хто ось допіру вбив свого брата... Довго він ріс і набирався хисту та сили в школі гладіаторській, довго привчався він, як треба колоти і стромляти залізо в людське тіло, — і байдуже! І от тоді лишень, коли почув, зарізавши брата, давно забутий, але милий гомін: "Германія", тоді тільки правиця йому затремтіла, тільки тоді став, безталанний, думати про свої учинки... "А хіба ж я не такий? — думав Люцис. — Хіба і мене змалку не взято до школи, як і того гладіатора, тільки не до тієї, а ^до іншої, де напували моє серце отруйним зіллям римським, де привчали до звичаїв римських, де казано мені забувати й зневажати батьківську мову і звичаї, де призвичаєно мене римлянином себе вважати й соромитись своєї крові германської, бажати навіть забути про те!.. Хіба ж пак я не такий єсть самий гладіатор? І мене, як і його, Рим готував до арени, нищити, руйнувати, несвідомо, навіть не догадуючись про Германію, що мене породила, що мене викохала... Хіба не я бився з непокірними германцями, як з бунтівниками варварства, що не розуміють благ римської культури та освіти і хочуть власної волі, бажають зістатися

самими собою... Мені здавалося, що я, послугуючи Римові, побачу благо Германії, коли вона рабом таким, як ці гладіатори, впаде під п'яту Цезареву... Либонь же, я помилявся гірко?!"

Так думав, так вагався серцем германець Люциюс, притулившись гарячою головою до стовпа на форумі. Пусткою та сумом несло від цього славетного колись місця... А так ще недавно вільний народ обирав тут вільними голосами славних консулів та трибунів, ще недавно вільний народ давав тут мудрі закони для Вселенної, ще недавно бачив форум цей скривавлену кирею великого Цезаря, ще недавно луною звідси голосною неслася вільна, як колись народ римський, бурхлива, як море, завзята, як серце Муція Сцеволі, мова останнього римлянина, що не вагався встромити меча у груди свому другові коханому, коли побачив, що цей друг кує кайдани волі римського народу... Тепер на цей форум зганяють лиш нікчемні товпища черні, що за динарій та дармове видовище в Колізеї продають голоси на що хоч своєму панові Августу, — мине іще невеличкий час — і всевладний Ав-густ не матиме потреби грати більш і цієї комедії з тінню республіки...

Такі, сливе такі, думки мусили промайнути в розворушеній душі Люциюсовій. Низкою минали перед його очима минулі літа. Смутно, як у сні, пригадались йому ті щасливі години життя, коли він ріс малим хлоп'ям десь далеко, далеко звідси, коло шумнодібровного Гарну... Згадує він, як сни, повиті у туман минувшини, чудові казки, що йому неня, пестуючи, розказувала, — про відьми Гарцу, про богів злих і добрих — Одина, Тора, про валькірій, — чудові пісні співала про славу дідів, про волю-гордощі Германця. Який він був цікавий тоді, як пильно прислухався до всього, як бажав усе знати. Погляне на небо, засіяне зорями, — і зараз до неньки:

"А що то, мамо, на небі так блима хороше та ясно?" — "То, сину, зорі, чи пак віконечка в палаті у Одина, в Валгалі — крізь них дивляться душі славних германців, що полягли за волю батьківщини, б'ючись з римлянами неситими. Вони дивляться, чи й їхні сини йдуть їхньою тропою, і як коли побачать, що хто зрадить Германію, поримщиться або

побіжить з бою, як бігають жінки (тільки не германські — ці уміють умерти), то як побачать, що такеє, зараз же Оди-нові скажуть — і навіки для такого Валгала заперта... І горе зрадникові... Коли побачиш, що зоря падає, це з пересердя так грюкнув хто віконечком небесним, побачивши погані вчинки зрадницькі, що воно геть одірвалося і впало... Пильнуй, синочку, щоб звідти бачили твої лиш добрі вчинки".

Побачить дитя течійку, потічок срібловодий, що камінцями біжить, журливо гомонячи, мов нарікаючи на кого...

"А це, мамусю, що? а звідки це?"

"Це потік — Журба Германської Матері, — з повагом відказує матуся, — колись жила там, далеко, мати, і син у неї був, та зрадив батьківщину — перекинувся до римлянина і бився із своїми... І коли безщасна мати дізналася про те, то не хотіла більш дивитися на сонце, не хотіла соромного життя і розлилась слізьми, зробившись течією журливою, струмочком жалібним, що аж довіку плакатиме й нарікатиме на долю, що дала їй породити зрадливого сина... І дивно єсть: вода в цьому потічку солона, як ропа, аж гірка, як сльози!.. Дивися, сину, щоб і твоя ненька не розлилась гірким потоком"."

І поцілує його палко, і пригорне любо та пестливо до материного лона чистого... І багацько розказувала йому неня, але й вона всього не знала. "Про це можна, — було, скаже, — дізнатись хіба в школах в Римі — там все те знають", — коли не зможе вдовольнити цікавого хлопця.

"То ти мене, нене, віддаси до школи, щоб і я все знав?"

Здихне матуся гіркенько та й скаже:

"Ох мій синоньку, багацько вже таких, як ти, ходило до шкіл римських, та чи багато з них вернулося додому, чи багато з них зосталося синами вірними Германії, чи багато ж то їх, щоб не хотіли

проміняти сумні, але розкішні ліси, яри й долини батьківщини на пишно-золотий той Рим? Чи багато ж їх не захотіли проміняти волю германця на службу золотого раба кесаревого? Чи багато тих, що не захотіли стати сліпими челядниками римлянам і, спомагаючи їм звоювати наш вільний край, не плюндрували його, не нищили наші звичаї стародавні, не осміяли батьківської слави і давніх вчинків, котрі не гордували рідною мовою і кров'ю?.. Боюся, мій коханий, щоб і ти не стався отаким перевертнем гидким, яких у нас немало; боюсь, щоб і ти не спаношився, не пороманився, не занехаяв рідний край... То краще б мені тебе не родити, краще б мені тебе маленьким поховати..."

І обіллється бідная мати дрібними сльозами.

"Ні, мамо, я не зраджу Германію, я не хочу йти до римлян, я битимусь із ними..." — палко скаже хлоп'я.

Потім він вже не пригадає собі, яким побитом опинився в Римі: чи його узято до війська, чи його просто віддано до школи вчитись мудростей римських, — тільки пам'ятає себе вже в римській школі Тут вже дізнався він про те, чого не могла йому з'ясувати матуся; тут дізнався, що і все те, про що матуся оповідала, — бридня тільки, що ні Одина, ні Тора, ні Валгали нема, а є лиш Юпітер та інші Олімпійні, що і зорі не віконечка германського раю, а дрібненькі, романс-грецькі боженята, найславніші з-поміж них — Еос рожевоперса та Феб блискучий. Тут він дізнався, що його родичі-германці — невігласи світові, дикі дібровні мешканці, що дух ясний людський мусить горнутися до Риму, до його освіти і культури; і щастя Германії в тому, щоб вона якомога швидше стала слугинею Риму, — він дасть їй преторів, софістів і кайдани; він навчить її розуміти і читати Горація Флакка і співати з ним укупі хвалу Августу як Богові та тільки й знати, щоб, упившись, тупати: nuns est bibendum, nuns pede libero tellus pulsanda, замість грізного крику: "Умрімо за волю і Германію!", бо римлянам тоді тільки й волі було, що тупати вільною ногою в діл... Все оте римляни могли дати германцям, обідравши за те вільну й чисту душу, — добра, хоч проклята плата!.. Усім мудрощам римським вчивсь Люциюс і сам

став римлянином. Якою темною, якою дикою та простацькою здалася йому рідна Германія! І чуття зневаги до бідної Германії, до її звичаїв, до дикої її долі росло з ним укупі. Як він бажав наблизити її до сього сонця-Риму, щоб промінь, сяйво від нього освітили хоч трішки сумні ліси Германії. В душі його на дні зберігалися несвідомо чисті поривання до вищої правди на землі. Розкішно-погане й розбещене повітря Риму не торкнулось своїм брудним, отруйним подихом його душі, і коли б він виріс в пущах Германії — він би бився за волю її й долю; він би не знав ні Гомера, ні Гесіода, иіже розумівся б на рабських віршах Горацієвих; зате б зневажав розбещених, пещених розкішників Риму й ненавидів його золоті кайдани, в котрі він кує народи; воля Германії була б для нього вищою правдою на землі, безперечною правдою і бездоганною. Але, кохаючись в чудових гекзаметрах безсмертних греків, розуміючи красу Піндара, бачачи культуру Риму ступенем вищого життя, пізнавшись на софістських мудрощах, на діалектиці, розуміючи загальну високість духовного й культурного життя, він уже мусив дивитись на світ Божий очима римлянина: він бачив у волі Германії дике варварство, в борні її за ню — війну з культурою. І хоч дух його не міг вдовольнитися розкошами культурного життя, хоч дух його шукав, жадав святої правди на землі, але ж хто йому про неї міг сказати? Хто міг сказати, де вона, яка вона, що робити, як треба жити на землі? Все той же Рим, розкішний, мудрий і паскудний, а не зневажена, простацька Германія його. І от тиняється він по стог-нишах Риму велелюдного — напевне скажуть мудрі, най-мудрійші в Римі славетні стоїки. Питається він стоїків, розпитується. Мудрі вони речі кажуть, але байдужість їхня до всього на світі нелюба єсть йому: в оцій байдужості до світу, до його справ вбачається йому бажання супокійного, не закаламученого життя, бажання, зберігши мудро спокій та рівновагу душі в цім неспокійнім і нерівновагім житті, ще мудріше вмерти. Але сумиритись так могла лишень душа зневірливої, втомленої життям романської громади. Душа германця, що не міряв ні сил своїх, ні не потомив рук, ні ще не захолодив серця, — байдужість ця мудра здавалась немудрою, — йому хотілося життя, вчинків, хотілося праці. Байдужо-рівновагий стоїк не міг йому вказати певної путі — він міг путь показати до власного супокійного, щасливого життя, але германцеві хотілось жити для людей, внести і свою долю в

скарб добрих вчинків на землі... Спитати в римського народу, що йому потрібно для щастя.

"Що потрібно для твого щастя, Риме?" — питається він.

"Для мого щастя й слави, — каже Рим, — потрібно ось що: коли в убогої вдови, твоєї матері, є остання телиця, нам треба взять її на кесаря порфиру і щоб було на що уряджати римській голоті грища в Колізеї, щоб йому було за що дармовим хлібом нагодувати чернь римську, що дала йому за це стоптати останки вільної республіки; коли у тебе є брат, остання утіха твоєї неньки у старощах її, — нам треба його взяти чи в гладіатори, чи-то до легіонів, щоб було ким звоювати ще тих германців та парфян і інших варварів, що не бажають лизати ніг римському володарю".

"А правда ж ваша де?"

"А ось де наша правда — кесар. Він носитель правди на землі, він знаменує Бога, йому ми ставимо божниці вже і вівтарі..."

"Невже це так, невже це правда, найвища правда?.." — думав він. І в муках, у невірі та в розраді, в війні з самим собою йшов він в Сірію, за Рейн, воювати германців й інших варварів. Тепер, збираючись ще в Палестину держати неспокінних гебреїв під владою й стопою Риму, він завітав у цирк, у безславний Колізей, де й перш бував, де й перше бачив те, що і тепер. Тільки раніше йому це не здавалось диким та нелюдським — душа його і очі звикли бачити пролиту кров й не важити життя людське, ніхто-бо його не важив, ніхто не бачив в Колізеї нічого, окрім театру, опріч видовища — нічого. Тепер же та подія, як два германці билися на втіху черні й вмирав один, вмирав зі словом любим: "Германія", — тепер вона, ця нелюдська подія, вразила й розворушила його душу, насунула і прояснила йому гадки про давню давнину, прокинулась його германська кров, пригадалася йому матуся... Її речі любі...

З важкими думами і зі смутком в серці, з лютою нудьгою їхав він другого дня до Палестини. Йому лежав шлях до Єрусалима, до претора Пілата, через невеличке місто Віф-леєм Юдейський. Наближаючись до Віфлеєма, він побачив блискучу велику звізду над одним будиночком убогим. Ніхто не міг йому, коли він зачудований почав розпитувати, ніхто не міг сказати, що це таке мусить значити. Він спинився в Віфлеємі, щоб переночувати. Прокинувшись уранці, чує янголині співи: "Слава во вишніх Богу!" Бачить округи себе дивний, небесний світ, чує якусь радість, полегкість душі, озирається і бачить чудову людину в лелійно-білих шатах, невимовне хорошої вроди, з лагідним, чудовим поглядом.

— Хто єси, чоловіче добрий?

— Я янгол, посланець Божий. Знай, що місце се святе, тут недалечке, на подвір'ї он того будиночка, що над ним сяє звізда, родився сам Христос.

— Хто ж се такий Христос?

— Се Син Божий, сам Бог, істинний, єдиний, що прийшов спасти людей — так се призначено од віку.

— Коли се Бог, то йому бажаю поклонитись.

— Іди за мною, — сказав янгол, і вони пішли. Пройшовши повз заїзний двір, Люциюс вступив у якийсь захисток, начеб печеру, де й побачив на сіні в яслах Божественне Дитя: округи сиділо двоє вбогих людей — Марія, Мати Божа, та святий Йосип; над яслами ремиґав товар, подихуючи теплою парою на Дитину, наче щоб її захистити від погожого пораннього повітря. Здавалося, в очицях Рожденного відбивався розум, вищий від людського; здавалося, сей розум жив й світився вже од віку, все знає, і знав, і знатиме; що йому нема ні початку, ні кінця; і здавалося, в очицях сих небесних вся сила й влада світу, землі і неба,

того, що вже було і буде. Округ головки Дитяти Передвічного сяйво чудове із етеру розливало світ на всю печеру.

Люциюс, поглянувши на цю Дитину, почув у серці якесь нове, невідоме чуття, якусь надземну радість, млість якусь, й спустився навколішки, й припав додолу. Сяйво над голівкою Передвічного сліпило йому очі.

— Я не можу більш дивитись на це Дитя, — каже він своєму провожатому, — виведи мене звздси. Коли вони вийшли, Люциюс каже:

— Я бачу, що це дійсно Бог, але мене одно дивує: чому це він в такій убожі прийшов на землю?

— Я тобі ще не те скажу, — відказує йому святий про-вожатий. — Він і вмре ще скатований, розіпнутий на хресті, самою зневажливою, ганебною смертю, з розбійниками укупі...

— Навіщо ж це, для чого це? Хто ж його за Бога тоді вважатиме?

— На те, щоб спасти людей! Інакше ж це зробити не можна. Я це тобі зараз з'ясую. Щоб люди зрозуміли, як їм жити, вони мусять мати зразок такого життя, котре вони могли б побачити і повік згадувати; щоб образ сього життя стояв їм перед очима живою наукою, живим прикладом. Коли б Господь прийшов на землю у короні і порфирі, у золоті й у єдвабі, коли б з'явився Він у палаті, то б думали: якщо Господь минає вбогу хату, то значить їй і призначено бути в зневазі людській; коли б з'явився Він царем могутнім і всевладним, то б і ніхто не думав, що в тілі вбогого теслі, яким буде це Дитя-Бог, може вміщатися дух Божественний, може відтепер блищати частка Божественного розуму; коли б Він прийшов з мечем кари і влади, люди б думали, що Божественного ладу ознака — се меч сили й кари. Ні, навпаки, Господь умисне все зробив не так: Він не хотів навіть в найбіднішій хаті родитися. Він родився у печері і не на ліжку єдвабному, а в яслах на сіні;

не царі й вельможі бачили появу його на світ, а перше за всіх воли і осли. Він показав сим, що коли товар годен був побачити появу Бога на землі, то годен Він хоч лагоди і ласки від чоловіка; не царі зі Сходу перші принесли Йому дари і поклонилися, а найубожіші з-поміж людей — чабани; сим Він показав, що прості, зневажені сильними й мудрими, сі прості найщиріші Його слова слухати й хвалу Йому віддати. В снасть тлінну людську, в тіло, одяг Він Божественний свій Дух, шлях вбогого й злиденного життя, зо всіма його пригодами, злиднями й стражданнями Він собі призначив; наділив свою снасть всіма потребами людського тіла — чутливу до холоду і голоду, утому чути й жадати відпочинку, як і людське тіло придатне чути болі й муки. І саму душу Він свою вподобив до людської, що піддягатиме гніву, і спокусам, і ваганням. Як справжняя людина, проживе Він життя своє святеє, поклавши кожну його мить на послугу людям, усім отим убогим, сірим, безталанним, що у зневазі у всіх славних і вельможних; усім, що нужду матимуть в підмозі, ласці і утісі... І врешті — умре за сих людей, на хресті розіпнений... Для чого ж се, спитаєш, навіщо се єсть потрібно? А на велику науку людям й приклад: щоб послужити людям — їх треба полюбити так, як полюбив їх Бог, аж до смерті Своєї; а щоб їх полюбити так, то се зразок дає Христос: потрібно єсть єдине бути з ними, потрібно все те відчувати, що й ті, котрим маєш служити; потрібно жити їхнім життям, їхніми потребами, їхніми радощами і смутком їхнім, треба свою душу зілляти з їхньою душею і, піднісшись духом в високості, зоставатися їхнім братом... І коли ти хочеш Христа собі за Бога мати — йди Його слідом. Його стопою, наскільки людський дух може бути до сього здатний, іди до тих, до котрих душа твоя найближче; іди до тих, де ти родився, чиї і радощі, і горе мусять бути тобі найближчі — тільки там душа твоя найповніше відчує те, що і вони чують, тільки там її обійме найпалкіше полум'я любові до людей і бажання найревніше і жити, й вмерти задля них, твоїх коханих й серцю близьких... Для того і Господь, щоб взята їм на себе снасть людська пройнялась найбільшим палом любові до людей, мусив родитись від людей і жити так між тим людом, де родився. Не до фарисеїв, не до можних піде Він — ні: Він візьме в свою оборону люд темний і убогий, люд безпритульний й покривджений. Огонь жерущий

свого слова гнівливого Він виллє на тих фарисеїв й можних, катюг людських; їм кару проріче небесну: "Горе вам, книжники і фарисеї!"

І зник божественний вістовець. Люциюс був як уві сні — все зрозумів він тепер, все йому стало ясно, став видкий йому шлях правди й волі на землі...

— Поклоняюсь Тобі, Боже вбогих і малих, й беру твого життя будучого прообраз моїм малим й нікчемним силам на приклад і науку! Зриваю з себе шати золотого раба римського владики! Видираю, викорінюю із моєї душі усі прикмети рабської душі, римської, що защепило їх мені життя із ними спільне, що їх надихавсь я в повітрі римськім отруйнім. Омию, омию в Рейні ріднім я римського підніжка плями, з повітрям вільним рідної безщасної вдовиці-неньки, Германії моєї, вдихну я знову, верну я знову любов і пал до щастя її й волі; поновлені згадки про літа дитячі щасні вернуть мені і чисту душу, і відвагу за правду її стати, поновлять в мені бажання для неї жити, для питомої країни, що топчуть тепер її легіони римські й псують, мордують нещасливу. Сонце твоє побачивши, діброви твої, гори і долини, серце в собі германськеє почувши, те серце, що билося так дитям ще, задля неї лиш, неньки моєї, для щастя й волі рідного краю. Зірвавши, скинувши із себе римлянина, я стану тим, ким мушу бути, й почую в собі силу й бажання йти тим шляхом правди, що вказує мені Господь новоявлений... Германіє моя убога, сіра, зневажена і темна! Тобі від сієї години усе моє життя, уся любов моя, увесь пал душі моєї — з тобою, з твоїми синами, я розділю твою сумну долю, й полон, і муки, і зневагу, що завдає тобі блискучий, в золоті й крові втопаючи, проклятий, на гибель люту слізьми і стогоном народів обречений Рим... І смерті самої, дай Боже, Христе Святий, мені, щоб не злякатись прийнять із рук катів твоїх, моя святая, рідна земле, за тебе, за волю твою й долю і за твою иравду...

Так помолився щиро біля Віфлеєма в святий день народження Божого перший християнин Германії.